

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**Чорна Лідія Георгіївна**

**УДК 159.928.22**

**СТРАТЕГІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МИСЛЕННЯ  
ЯК ПОКАЗНИК ОБДАРОВАНOSTІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата психологічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті психології ім. Г. С. Костюка НАПН України

**Науковий керівник:** дійсний член НАПН України,  
доктор психологічних наук, професор  
**Моляко Валентин Олексійович,**  
Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України,  
лабораторія психології творчості, завідувач

**Офіційні опоненти:** член-кореспондент НАПН України,  
доктор психологічних наук, професор  
**Носенко Елеонора Львівна,**  
Дніпропетровський національний університет  
імені Олеся Гончара,  
кафедра загальної та педагогічної психології, завідувач;

кандидат психологічних наук, доцент  
**Музика Олександр Леонідович,**  
Житомирський державний університет  
імені Івана Франка,  
соціально-психологічний факультет, декан.

Захист відбудеться « 28 » травня 2010 р. о 14:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.26 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, МСП, м. Київ, вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, МСП, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий « 28 » квітня 2010 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

Б. А. Щербатюк

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Обдарованість належить до найбільш складних і одночасно найбільш соціально значущих психологічних феноменів. Формування еліти держави на основі творчих досягнень особистості, розкриття інтелектуального потенціалу кожної людини, виявлення обдарованості на засадах наукового забезпечення, створення програм навчання та виховання обдарованих, підготовка психологів і педагогів до роботи з ними – основні питання, які становлять актуальність проблеми обдарованості.

Становлення сучасної зарубіжної теорії обдарованості завдячує працям Ф. Баррона, Е. П. Торренса, Дж. Гілфорда, Р. Стернберга, М. Карне та ін. До основних здобутків цих авторів відноситься розмежування конвергентного та дивергентного мислення, розуміння креативності як властивості притаманної кожній людині, встановлення особливостей творчої особистості. Психологія обдарованості в радянській науковій традиції ґрунтується на працях Б. М. Теплова, С. Л. Рубінштейна, О. Г. Ковальова, В. М. М'ясищева, Б. Г. Ананьєва, Г. С. Костюка, В. Д. Шадрикова. Здебільшого автори тісно пов'язували питання обдарованості зі здібностями та їх розвитком, а в експериментальних дослідженнях переважало вивчення спеціальних здібностей на противагу загальним (К. К. Платонов, В. А. Крутецький, Л. А. Венгер, В. П. Ягункова та ін.). В Україні вивчення обдарованості започаткували В. О. Моляко та О. І. Кульчицька.

Натепер можна виокремити декілька наукових шкіл у країнах СНД, які вивчають обдарованість: Н. С. Лейтеса, де основну увагу приділяють співвідношенню індивідуального й вікового в обдарованості; О. М. Матюшкіна, який спирається на розуміння пізнавальних потреби та мотивації як провідних факторів обдарованості на всіх рівнях її індивідуального розвитку; В. О. Моляко, який розглядає творчість як атрибутивну властивість обдарованості, а стратегії мислення – як головні механізми творчого процесу. Суттєвим внеском у розроблення теорії творчої особистості та обдарованості стали праці В. М. Дружиніна, С. Д. Максименка, І. П. Манохи, Е. Л. Носенко, В. В. Рибалки, М. О. Холодної, В. С. Юркевич та ін.

Існуючі уявлення про обдарованість зумовили виділення в її структурі таких компонентів: інтелектуальних, креативних, мотиваційних (Дж. Рензулі, Е. П. Торренс, О. І. Щєбланова та ін.). Однак поширені натепер у психології моделі емпіричних досліджень, якими визначаються показники обдарованості, недостатньо глибоко відбивають сутність творчого потенціалу людини. Сумування кількісних показників тестів за трьома компонентами не завжди відображає природу обдарованості, механізми її вияву і не завжди має прогностичний ефект. Отже, постає завдання пошуку інших показників обдарованості, за допомогою яких, з одного боку, можна було б адекватно відобразити сутність обдарованості, а з другого, – розробити валідні та надійні методики її виявлення.

Д. Б. Богоявленська та Л. Л. Гурова висловлюють думку, що сутнісними, базовими показниками обдарованості є такі, що одночасно охоплюють як когнітивні, так і особистісні властивості індивіда, а саме: інтелектуальна ініціатива, ставлення до змісту знань та діяльності. В. О. Моляко вважає, що основа обдарованості – багаторівнева диспозиційна система свідомості, її стратегіальна організація, яка долає хаос і безладдя мислення, управляє змістовою діяльністю свідомості. Отже, сучасна психологія націлена аналізувати обдарованість з позицій системного підходу та досліджувати її через синтетичні, інтегральні показники, які б одночасно відображали характеристики як пізнава-

льних, так і мотиваційних її компонентів. Проте такі підходи до дослідження обдарованості здебільшого перебувають у сфері теорії, яка потребує експериментального підтвердження.

Отже, актуальність дослідження обдарованості визначається її соціальною значущістю, коли виявлення та розвиток творчого потенціалу індивіда не є суто науковою проблемою, а й наповнена соціальним, філософським, етичним, педагогічним, практичним змістом. Недостатня опрацьованість загальних питань теорії обдарованості, необхідність пошуку системних характеристик і базових показників обдарованості, забезпечення надійності та валідності методик виявлення обдарованості зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Стратегіальна організація мислення як показник обдарованості».

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Роботу виконано за темою основних науково-дослідних робіт лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка «Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості» (номер держреєстрації 0105U000137). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України (протокол № 10 від 25 грудня 2006 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 3 від 28.04. 2009 р.).

**Мета дослідження** полягає у виявленні особливостей когнітивно-особистісних складових обдарованості, таких як стратегії та настановлення мислення, і з'ясуванні відповідності виявів цих компонентів вимогам до її базових показників.

Відповідно до мети та гіпотези в дослідженні розв'язувалися такі **завдання**:

1. Виконати аналіз природи й основних структурних компонентів обдарованості, її показників; узагальнити психологічні уявлення про зміст понять «показник» і «критерій» стосовно явища обдарованості.
2. Розробити модель компонентів обдарованості, які є її базовими показниками.
3. Встановити особливості вияву в обдарованих осіб компонентів обдарованості, які відповідають характеристикам її базових показників.

**Об'єктом дослідження** є когнітивно-особистісні властивості обдарованості.

**Предмет дослідження** – особливості настановлень і стратегій мислення як показників обдарованості особистості.

**Теоретико-методологічну основу дослідження** становлять фундаментальні положення теорії обдарованості (Н. С. Лейтес, О. І. Кульчицька, В. О. Моляко, О. М. Матюшкін, Б. М. Теплов), природи творчості та творчих здібностей (Я. О. Пономарьов, В. О. Моляко, В. А. Роменець, В. М. Дружинін), основні положення стратегіальної концепції творчості (В. О. Моляко), концепцій життєвих ставлень і стратегій особистості (Л. В. Сохань, О. Б. Старовойтенко), базових характеристик обдарованості (Л. Л. Гурова, Д. Б. Богоявленська), настановлення (Д. М. Узнадзе, В. Г. Норакідзе), уявлення про інтегральність і цілісність як системні властивості складного психологічного об'єкту (Б. Ф. Ломов, І. М. Семенов, В. А. Семиченко, С. Л. Рубінштейн).

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: теоретичний аналіз та узагальнення наукових джерел і емпіричних результатів дослідження; експеримент, на окремих етапах яких застосовувались цілеспрямоване спостереження, моделювання умов діяльності та психодіагностичні методики, методи опитування, вивчення продуктів діяльності, експертні оцінки. Інтерпретація отриманих емпі-

ричних даних проводилась на основі наперед вирізнених критеріїв і показників обдарованості, виявлених зв'язків між ними, а також порівняльного аналізу особливостей вияву стратегіальної організації мислення осіб, які показують різний рівень творчого потенціалу. Емпіричні результати опрацьовувались методами математичної статистики, за допомогою критеріїв установлення розбіжностей та оцінювання достовірності зсуву значень, кореляційного аналізу.

**Надійність і вірогідність результатів** забезпечувалась теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження, відповідністю використаного інструментарію дослідження його меті та завданням, кількісним і якісним аналізом результатів дослідження, взаємопов'язаністю об'єктивних і суб'єктивних, зовнішніх і встановлених на основі узагальнень емпіричних корелятивів мисленнєвої діяльності досліджуваних показників обдарованості, їх логічною несуперечливістю та статистичною значущістю.

**Наукова новизна і теоретичне значення** дослідження полягають у тому, що *вперше*:

- застосовано системні принципи інтегральності, цілісності, детермінізму, багаторівневості до пошуку базових показників обдарованості;
- виокремлено соціальні (соціальна значущість і прогнозованість досягнень), діяльнісні (швидкість, легкість оволодіння діяльністю, результативність тощо) і психологічні (окремі психічні процеси й інтегральні психічні утворення) складові дефініцій показників і критеріїв обдарованості;
- показано, що показниками обдарованості є: інтегральна взаємодія інтелектуальних, креативних і мотиваційних компонентів творчого потенціалу, цілісний прояв когнітивних і особистісних структур у процесі творчої діяльності;
- доведено, що стратегіальна організація мислення ґрунтується на таких характеристиках розумової саморегуляції та активності особистості як: відносна незалежність вияву інтелекту та творчості від зовнішніх спонук, єдність зовнішньої і внутрішньої мотивації інтелектуальної діяльності, спонтанного та цілеспрямованого виявів творчого процесу, орієнтація на цінності пізнавальної і творчої діяльності;
- встановлено перелік системотвірних суперечностей розвитку обдарованості як джерел стратегіальної організації мислення: між когнітивними та особистісними компонентами творчого потенціалу, між легкістю оволодіння діяльністю, спонтанністю високого рівня вияву окремих психічних процесів і потребою докладати зусилля для досягнення об'єктивно творчого результату діяльності;
- зафіксовано та досліджено особливості характеристик і властивостей стратегіальної організації мислення в обдарованих осіб: сталість прояву мисленнєвих стратегій і настановлень, їх творчий характер, особистісна опосередкованість та ієрархічність рівнів, цілісність змістових та операціональних компонентів мисленнєвого процесу, стійкість високого рівня оригінальності в різних умовах діяльності, незалежність від зовнішніх настанов, диференційованість реагування на стимульні поняття різного рівня дивергентності.

**Практична значущість** дослідження полягає в тому, що в контексті розуміння когнітивно-особистісних властивостей обдарованості як базових її показників запропоновано модель дослідження обдарованості, яка враховує множинність, багаторівневність, спонтанність, інтегральність у взаємодії її структур. На основі окресленого підходу розроблено й апробовано авторські методики та нові процедури виявлення обдарованості,

які дозволяють розрізняти внутрішні механізми її функціонування та зовнішні ознаки поведінки, долати негативні наслідки застосування на практиці моделей вияву обдарованості лише як суми її компонентів. Теоретичні узагальнення становлять наукове забезпечення розроблення методичних підходів до формування професійної готовності педагогів і психологів до роботи з обдарованими особами.

**Емпірична база дослідження.** Дослідницька робота здійснювалася на базі загальноосвітніх шкіл м. Запоріжжя і Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. В експериментальному дослідженні взяли участь 365 осіб, із них 305 учнів старших класів (140 – в основному дослідженні, 121 – у перевірці надійності окремих завдань методик і 44 – у перевірці адаптації методики П. Торренса), 60 педагогів.

**Упровадження результатів дослідження.** Теоретичні та методичні підходи до розуміння обдарованості, принципи та методи її вияву застосовано в практиці роботи психологічних служб, організації системи роботи з обдарованими дітьми загальноосвітніх шкіл м. Запоріжжя. Проведене дослідження дозволило використати його результати в розробленні низки методичних шкільних семінарів, створенні навчальних курсів для педагогів і психологів, які проходять післядипломну педагогічну підготовку, а саме: «Психологія здібностей та обдарованості», «Система роботи з обдарованими дітьми у навчальному закладі: психологічний аспект». Практичну значущість дисертації підтверджено довідками про впровадження Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 205 від 27.05.2009 р.), школи-комплексу «Гармонія – плюс» (довідка № 8 від 19.01.2009 р.), ліцею «Логос» (довідка № 36 від 27.05.2009 р.), гімназії № 71 (довідка № 199 від 21.04.2008 р.), багатопрофільного ліцею «Перспектива» (довідка № 144 від 28.05.2009 р.) м. Запоріжжя.

**Апробація результатів дослідження** здійснювалася у формі доповідей на I-му Міжнародному науковому конгресі «Креативність і творчість» (Київ, 2009); на секційних засіданнях II та III з'їздів Товариства психологів України (Київ, 1996, 2000); а також на 20 міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях. Серед них: міжнародні конференції «Костюківські читання» (Київ, 1994, 1996, 2003), «Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. Психологічні засади розвивальної освіти» (Київ, 2001), «Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога» (Київ, 2002), «Розвиток. Творчість. Обдарованість» (Київ, 2004), «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків» (Житомир, 2005), «Генеza буття особистості» (Київ, 2006), «Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки і діяльності людини» (Донецьк, 2008); всеукраїнські конференції «Проблеми пошуку, навчання та виховання обдарованих дітей та молоді» (Київ, 1995), «Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації» (Київ, 2005) та ін.

**Публікації.** Основний зміст і результати дослідження висвітлено в 23 публікаціях, із них 12 – у фахових наукових виданнях, унесених до списку, затвердженого ВАК України. Всі публікації є одноосібними.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 345 найменувань (33 с.) і 7 додатків, поданих у вигляді окремої частини (410 с.). Основний зміст дисертації викладено на 193 сторінках, він містить 33 таблиці та 5 рисунків на 24 сторінках. Повний обсяг дисертації – 202 сторінки.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито актуальність дослідження, визначено його мету, об'єкт, предмет та основні завдання, описано методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичну цінність, наведено відомості про апробацію роботи та наукові публікації.

У **першому розділі «Методологічні та теоретичні проблеми визначення природи обдарованості та її показників»** розкрито сутність поняття «обдарованість», побудовано модель взаємодії її компонентів і вияву базових показників. За допомогою аналізу різних визначень обдарованості, її структури та видів, механізмів становлення та розвитку, зовнішніх і внутрішніх функцій висвітлено стан проблеми критеріїв і показників обдарованості. З'ясовано недостатність психологічної наповненості критеріїв обдарованості, які визначаються характеристиками діяльності людини. Побудовано класифікацію показників обдарованості, доведено необхідність установаження таких її показників, які б розкривали її як системну властивість особистості.

Обдарованість є синтетичним утворенням, системною властивістю особистості (Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, В. О. Моляко, Е. Л. Носенко та ін.). Творчий характер активності обдарованої особи, який вимагає вияву всіх потенцій людини та злагодженої взаємодії структур особистості, пояснює причини її багатомірності та складності.

Аналіз здібностей у контексті «успішного – неуспішного», «природного – набутого», висоти досягнень, рівнів їх вияву, швидкості оволодіння діяльністю (Б. М. Теплов, В. А. Крутецький, Л. А. Венгер, С. Марланд та ін.) переноситься на аналіз обдарованості. Однак у обдарованості порівняно зі здібностями як одним із рівнів індивідуального потенціалу людини спостерігається не тільки кількісне зростання показників здібностей, психічних процесів і властивостей індивіда, а й з'являються якісно нові утворення: мотиваційне ставлення до змісту знань і діяльності, інтелектуальна ініціатива, індивідуальні еталони оцінювання, інтелектуальна організація особистості, саморегуляція пізнавальної активності (Л. Л. Гурова, Д. Б. Богоявленська, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, В. С. Юркевич). Ці новоутворення особистісно опосередковані, бо вони цілісно *інтегрують* операційні й мотиваційні, когнітивні та конативні, інтелектуальні та творчі компоненти потенціалу.

Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. Д. Шадриков розглядають обдарованість як функцію загального розвитку людини, як цілісну структуру її можливостей, як всеособистісну характеристику. Звісно при цьому автори не відкидають зовнішні критерії обдарованості – характеристики діяльності.

Як показують дослідження, жоден з компонентів або мікрокомпонентів обдарованості не самостійний у механізмах і процесі створення творчого продукту, тільки їх взаємодія та суб'єктна опосередкованість цієї взаємодії здатна його створити (Д. Б. Богоявленська, Л. Л. Гурова, О. І. Щєбланова, Н. В. Хазратова, Н. В. Петровський, К. Хеллер та ін.). Тому рівні розвитку окремих психічних процесів, компонентів обдарованості не можуть бути валідними її показниками.

Отже, можна вирізнити такі показники обдарованості: 1) діяльнісні – висота, значущість досягнень тощо, 2) когнітивні – широта узагальнення матеріалу, рівень розв'язку проблеми тощо, 3) мотиваційно-особистісні – інтереси, риси особистості тощо, 4) когнітивно-особистісні – ставлення до знань, мисленнєві настановлення, інтелектуальні ініціатива та організованість тощо.

Грунтуючись на уявленнях про структуру, компоненти та механізми обдарованості, логічно побудувати таку модель прояву її показників (рис. 1).

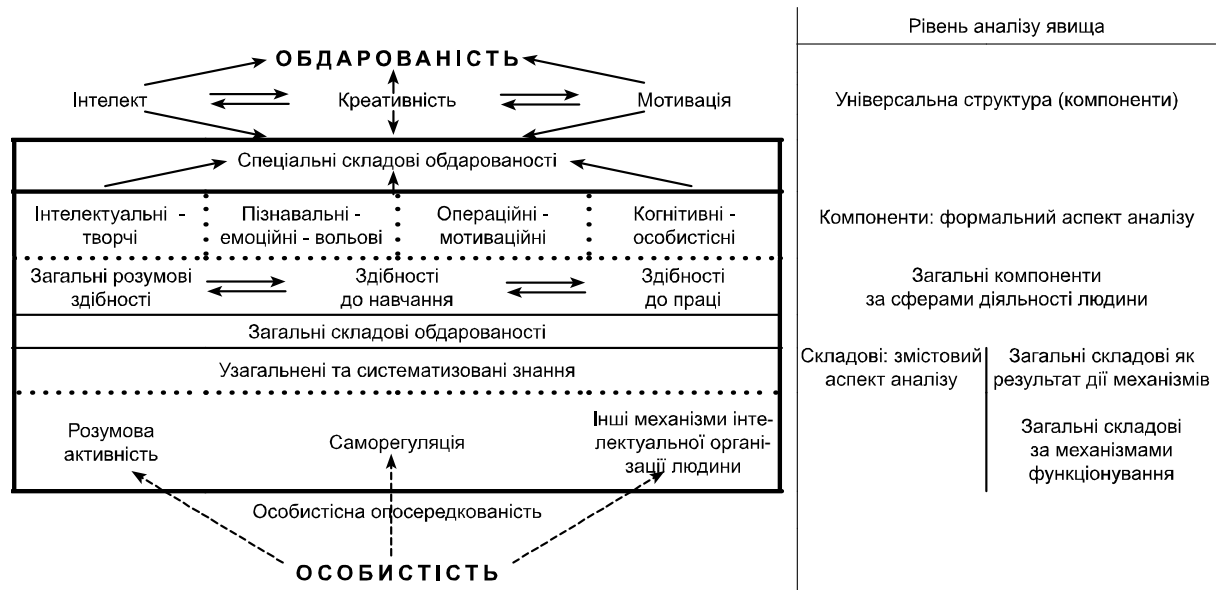


Рис. 1. Структура обдарованості та взаємодія її компонентів

Будь-яка обдарованість має ядро – *загальні складові*. За механізмами дії до них відносять розумову активність і розумову саморегуляцію (Н. С. Лейтес, В. Е. Чудновський). Прояв цих механізмів *опосередкований особистісно*, творчими цінностями, спрямованістю (О. Л. Музика). Загальні складові є не просто часткою універсальної структури, що містить інтелект, креативність, мотивацію, а пронизують усю структуру, *інтегрують* її компоненти, упорядковують їх взаємодію, позначаються на особливості прояву *спеціальних складових*. Розумова саморегуляція і власна активність індивіда є факторами забезпечення зовнішніх і внутрішніх функцій системи обдарованості: адаптації до світу, формування готовності до змін у ньому, його творення, розвитку та саморозвитку особистості. Вияви цих загальних складових можуть бути сутнісними показниками обдарованості.

Завдяки інтеграції компонентів у когнітивно-особистісних характеристиках обдарованості здійснюються її становлення та розвиток. Вони і є тими новоутвореннями, які якісно відрізняють здібності від обдарованості, «вундеркіндизм» від власне обдарованості, вікове від індивідуального в ній.

Таким чином, критеріями обдарованості є загальний розвиток, єдність складових і цілісність вияву потенціалу особистості, що відповідає розумінню обдарованості як системної її властивості, розкриває психологічні механізми її розвитку.

Отже, питання показників обдарованості залишається актуальним для психології. Отримані результати дозволяють зробити висновок, що когнітивно-особистісні характеристики обдарованості відповідають системним вимогам до її критеріїв і показників.

У **другому розділі «Стратегіальна організація мислення як показник обдарованості»** доведено, що творчі стратегія та настановлення є показниками, що виражають природу обдарованості як системну властивість особистості.

Застосування системного підходу до пошуку сутнісних показників обдарованості передбачає відбиття ними інтегральності та цілісності у взаємодії складових обдарованості (Б. Ф. Ломов, Л. Л. Гурова, О. М. Мацюшкін, В. А. Семиченко, О. І. Власова).



Творча стратегія і творче настановлення, які об'єднуються в стратегіальній організації мислення та загалом у свідомості (В. О. Моляко), відображають когнітивно-особистісні характеристики обдарованості. Вони є механізмами саморегуляції та прояву активності особистості – загальних складових обдарованості. Характеристики обдарованості, які емпірично досліджені в психології, ідентичні характеристикам високого рівня розвитку саморегуляції та активності індивіда (О. І. Кульчицька, Н. С. Лейтес, О. Л. Музика, Е. Л. Носенко, Р. О. Семенова, В. С. Юркевич, Р. Стернберг та ін.).

Єдності когнітивних і мотиваційно-особистісних компонентів у системі «обдарованість» сприяють: 1) головна системотвірна мета обдарованості – досягнення творчого результату діяльності разом із самореалізацією особистості, 2) суперечність розвитку обдарованості – між легкістю оволодіння знаннями, спонтанністю діяльності та потребою проявляти зусилля з метою досягнення об'єктивно творчого результату діяльності. Розв'язання цієї суперечності та бажання досягнути мету становлять джерело виникнення потреби в суб'єктній регуляції мисленнєвого процесу.

Творча стратегія виконує функції організації інформації та управління мисленням, потоком свідомих і неусвідомлюваних процесів (аналіз ситуації, оцінювання інформації, обрання орієнтирів, прогноз результатів та ін.), об'єднання в єдине ціле за допомогою задуму етапів мислення заради досягнення найвищого рівня ефективності діяльності – творчості (Дж. Брунер, Й. Лінгарт, Ю. Козелецький, В. О. Моляко, В. Н. Пушкін, Ю. М. Кулюткін, М. Л. Смульсон, А. Б. Коваленко, Т. М. Третяк, В. М. Чернобровкін). Суперечністю, що породжує появу новоутворення у системі «обдарованість» у вигляді стратегії, є можливість і бажання індивіда сприймати великі обсяги інформації, з одного боку, та необхідність давати лад цій інформації, знаходити їй місце у системі «Я», формувати навички розв'язання проблеми, з другого.

Творче настановлення забезпечує цілісність прояву цілого ряду, іноді протилежно спрямованих, функцій обдарованості, а саме: збереження стабільності діяльності та розвитку нового її змісту, дотримання сталості творчого стилю діяльності та реалізація з допомогою нього оригінального, постійно нового підходу до змісту діяльності (О. Б. Старовойтенко, Д. М. Узнадзе, О. С. Прангішвілі, Н. Л. Еліава, Н. В. Кіпіані, Н. С. Лейтес, В. Г. Норахідзе, Е. Д. Телегіна та ін.) Вияви творчого настановлення детерміновані сприйняттям творчості як цінності. Для настановлення характерна спонтанність, мимовільність актуалізації креативності, готовність до пошуку розв'язання проблеми (К. О. Абульханова-Славська, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, В. М. Дружинін, О. В. Зазимко, Д. І. Кірнос, О. О. Музика, Е. Ландау, А. Маслоу та ін.). Суперечність між спрямованістю обдарованості на створення нового творчого продукту діяльності, індивідуалізованим сприйняттям світу, наявністю суб'єктних критеріїв оцінювання інформації та необхідністю засвоєння усталених знань, що накопичило людство, є причиною породження творчого настановлення в системі «обдарованість».

Отже, творчі стратегії та настановлення є емпіричними референтами стратегіальної організації мислення. Вони можуть слугувати показниками обдарованості, оскільки відображають її внутрішні, сутнісні, системні, а не зовнішні, ситуативні ознаки.

У третьому розділі «**Особливості вияву творчої стратегії та творчого настановлення в обдарованих осіб**» обґрунтовано такі аспекти моделі емпіричного дослідження: самодостатність представників раннього юнацького віку в презентуванні обдарованості,

зовнішні критерії ідентифікації обдарованості, якісні та кількісні емпіричні показники. Описані умови валідності дослідження, процедура та методики. Проаналізовано розподіл оцінок досліджуваних щодо їх стійкості та надійності. За результатами дослідження виокремлено особливості стратегіальної організації мислення обдарованої особистості. Узагальнено результати застосування адаптованого для діагностики когнітивно-особистісних компонентів обдарованості графічного тесту П. Торренса.

Розвиненість більшості когнітивних і особистісних структур у юнацькому віку, їх диференціації за функціями, опосередкованість психічного розвитку особистісними чинниками є основою внутрішніх інтеграційних процесів у психіці людини. Ці умови самореалізації особистості дають підстави говорити про обдарованість у юнацькому віці.

З метою вивчення показників обдарованості було застосовано метод порівняння творчого процесу в трьох групах досліджуваних, які відрізнялись рівнем творчих досягнень. Для забезпечення зовнішньої валідності дослідження до нього були залучені старшокласники чотирьох шкіл, які мали гуманітарну, фізико-математичну, загальноосвітню, політехнічну профілізацію навчання. Щоб досягти внутрішньої валідності експерименту й уникнути природного змішування незалежної змінної з побічними факторами, до трьох виділених груп, зараховувались учні з різних класів і шкіл. Ці групи гомогенізувались за критеріями статі та профілізації навчання.

Вихідним, відносно об'єктивним, незалежним від суб'єктивних суджень експериментатора показником обдарованості стали творчі досягнення старшокласників (перемоги у предметних олімпіадах, на конкурсах наукових робіт тощо). Додатковим критерієм ідентифікації обдарованості стали експертні оцінки педагогів і психологів. Структура вибірки обдарованих, які мали творчі досягнення з філології, фізики, математики, інформатики, історії, хімії, біології, правознавства та інших дисциплін, дає підстави стверджувати, що узагальнені тенденції їх розумової діяльності будуть характеризувати загальні, а не лише спеціальні складові обдарованості.

Група 1 охоплювала тих учнів, які поки що не виявили свого творчого потенціалу ні об'єктивно, ні за результатами експертних оцінок (назвемо умовно цю групу такою, що має низький рівень творчого потенціалу). Група 2 складалась з учнів, які брали активну участь у різноманітних олімпіадах, змаганнях, написанні самостійних пошукових робіт. Ці учні перемагали в шкільних олімпіадах або посідали призові місця у районних олімпіадах, але вищих досягнень не мали. Переважно це були відмінники або учні, які добре та старанно навчались (91,5%). Означимо цю групу середнім рівнем творчого потенціалу. Група 3 – учні, які мали найвищі досягнення, а саме: перемоги на міських, призові місця або перемоги на обласних, республіканських і міжнародних олімпіадах, на конкурсах творчих робіт та ін. Завдання, які виконують учні цієї групи, є складними, новими, незнайомими для них, вимагають не тільки знань, а й умінь приймати рішення, комбінувати інформацію тощо. Успішність цих учнів була, як правило, високою, але відмінники серед них становили лише невеликий відсоток (17,65%). Назвемо цих досліджуваних такими, що мають високий рівень творчого потенціалу та актуалізовану обдарованість.

Досліджуючи творче настановлення, ми застосували метод порівняння розумової діяльності при застосуванні різних інструкцій: одна з них не містила настанови на творчий рівень виконання завдання, тобто була «нейтральною» (наприклад, «порівняйте поняття», «складіть речення»), а друга – містила. Таким чином порівнювались загальні тенденції пі-

знавальної діяльності в умовах, коли вона самодетермінована і коли вона спрямовується зовнішніми для людини стимулами, в цьому випадку – інструкцією іншої людини.

З метою нівелювання впливу спеціалізації навчання старшокласників на результати дослідження було використано низку завдань, які, з одного боку, відображають різні види творчості (наукову, технічну, художню та ін.), а, з другого – мають «надпредметний зміст» (М. Л. Смульсон): графічні кінематичні задачі; вербальні та невербальні тести креативності; методика «Порівняння понять»; адаптований до завдань дисертаційного дослідження тест креативності Дж. Гілфорда «Незвичне використання»; авторські методики «Творчість у життєвих ситуаціях», «Протилежності»; методика «Дев'ять клітинок» К. К. Григорян, О. І. Никифорової. Опитувальник М. Рокича застосовувався з метою з'ясування ставлення досліджуваних до творчих цінностей, тобто такого рівня вияву творчого настановлення, що усвідомлюється особистістю.

Завдання різною мірою стимулювали прояв дивергентності мислення. Досліджувані могли сприймати деякі із завдань як абсурдні або ж до визначити їх чи перетворити на творчі. Відповіді учнів класифікувались за рівнем узагальненості, конкретності, рефлексивності, екологічності, системності мислення тощо.

Емпіричну валідність дослідження визначалась за допомогою обчислень кореляційних зв'язків між результатами дослідження за різними методиками та порівнянням показників досліджуваних, які мають різні рівні творчих досягнень. Найвищі кореляції (+0,61; +0,74) було виявлено між стратегіальною організацією мислення та такими частковими показниками, як кількість оригінальних ідей, кількістю ефективних розв'язків завдань. Кореляції між цими частковими показниками в цілому були нижчими: +0,39; +0,44. Це пояснюється тим, що стратегіальність мислення є найбільш інтегральним показником, який охоплює когнітивно-мотиваційні властивості обдарованої особистості.

Зростання показників креативності залежно від рівня реалізації творчого потенціалу досліджуваних і статистична значущість цього зростання свідчать про діагностичну валідність процедури та методик дослідження. Оцінки, одержані учнями при виконанні трьох основних методик дослідження («Графічні кінематичні задачі», «Порівняння понять», «Дев'ять клітинок»), узгоджуються з оцінками експертів: коефіцієнт контамінації за показником взаємної сполученості Чупрова становить  $K^T = 0,449$  ( $\rho < 0,01$ ).

Аналіз результатів емпіричного дослідження дає підстави стверджувати, що обдарованим особам притаманна стратегіальна організація мислення. Регулярність використання цього інтегрального утворення в мисленнєвому процесі досліджуваних, ідентифікованих як обдаровані, узгодженість вияву заздалегідь виділених і класифікованих показників, наявність їх ієрархії доводять цю тезу. За більшістю показників обдаровані мають вищий порівняно з іншими досліджуваними рівень стратегіальної організації мислення, що підтверджується статистичними критеріями.

Попередній аналіз властивостей, системотвірних суперечностей розвитку обдарованості з наступним аналізом і узагальненням результатів емпіричного дослідження особливостей прояву творчих стратегій та настановлень в осіб з різним рівнем творчого потенціалу дали змогу розрізнити три рівні їх актуалізації в обдарованих: особистісний, суб'єктний, когнітивний.

**Особистісний рівень** забезпечується сталістю, стабільністю, повторюваністю вияву творчих стратегій і настановлень, операцій і прийомів творчого мислення, що доведено

при розв'язанні вербальних і невербальних, конструкторсько-просторових задач і таких, що моделюють життєві ситуації, в графічно-художній діяльності, коли створювались окремі образи і цілісні сюжети, які відображають явище в динаміці.

Когнітивна саморегуляція обдарованих розгортається на фоні їх своєї емоційної та вольової активності. Вони демонструють позитивне ставлення до нових, складних, незвичних задач («Графічні кінематичні задачі»), виявляють бажання та наполегливість в осмисленні не достатньо визначених проблемних ситуацій (методика «Незвичне використання»), інтелектуальну рефлексію (методика «Творчість у життєвих ситуаціях»), самостійність у пошуку розв'язку тощо.

Серед реєстру цінностей методики Рокича нами були виокремлено ті, які пов'язані з творчістю: активне діяльне та продуктивне життя, свобода, розвиток та власне творчість (термінальні цінності), незалежність, освіченість, сміливість у відстоюванні власної думки, широта поглядів (інструментальні цінності). Було виявлено чотири рівні орієнтації на творчі цінності: низький, коли як ідеал, так і власна поведінка одержали низькі оцінки від досліджуваного; «віддалений», коли ідеал отримав високі оцінки, але не власне Я; «близький», коли ідеал отримав низькі оцінки, а власне Я – низькі; особистісний, коли як ідеалу, так і власній поведінці присвоєно високі бали. Розподіл оцінок за цими типами орієнтацій на творчі цінності в групах досліджуваних є значуще різним (табл. 1). Значення коефіцієнту взаємної сполученості Чупрова для різних видів цінностей значимо відрізняються від нуля:  $K^C = 0,26$  ( $\rho < 0,05$ ) і  $0,29$  ( $\rho < 0,01$ ). Отже, чим вищий рівень творчих досягнень групи, тим сильніша орієнтація представників цієї групи на творчі цінності.

Таблиця 1

### Вияв різних рівнів орієнтації на творчість у групах досліджуваних

Групи та рівень їх творчого потенціалу	Рівні орієнтації на творчі термінальні та інструментальні цінності:							
	низький		«віддалений»		«близький»		особистісний	
	Терм.	інструм.	терм.	інструм.	Терм.	інструм.	терм.	інструм.
1. низький	21	18	5	8	7	2	4	9
2. середній	15	13	9	6	4	13	17	13
3. високий	5	5	4	2	2	2	10	12

Особи з високим рівнем творчого потенціалу, тобто обдаровані виявляють особистісний рівень орієнтації на ці цінності. Крім того, провідне місце в структурі цінностей обдарованих та значуще вище порівняно з іншими групами досліджуваних займають свобода, активне діяльне життя, незалежність.

Отже, обдаровані проявляють широту актуалізації творчості в різноманітних сферах їхнього мисленнєвого простору (академічного, побутового, комунікативного тощо), інтелектуальну активність, позитивне ставлення до нових, проблемних завдань, низку інших когнітивно-особистісних характеристик діяльності. Інтелектуальна саморегуляція обдарованих на цьому рівні охоплює відповідність мимовільного, спонтанного рівня вияву творчості ціннісному, такому, що усвідомлюється.

**Суб'єктний рівень** характеризується тим, що в процесі розв'язування нових для обдарованих завдань їм притаманні: регулююча роль провідного образу задуму в мисленні, план дій, послідовність операцій з висунення, перевірки, оцінювання задуму,

тобто послідовність мислення, а не хаотичні пошуки розв'язку. Інтелектуальні рішення є вузловими моментами розв'язання, які з'єднують в єдине ціле окремі етапи мисленнєвого процесу, і таким чином він не переривається.

Процесуальні та результативні показники вияву стратегічності мислення обчислювались за якісними та кількісними ознаками творчого процесу. «Сирі» показники розв'язання графічних кінематичних задач були стандартизовані (за параметрами  $\bar{X} = 10$ ,  $\delta = 3$ ) та узагальнені під більш широкі показники. За розподілами оцінок у групах досліджуваних підраховано значення  $\chi^2$  - критерію Пірсона, яке показує значущість різниці цих розподілів, а, отже, й рівнів вияву стратегії творчого мислення. За сумарними загальними показниками спостерігається зростання їх усереднених значень від групи 1 до групи 3, у більшості випадків різниця між групами сягає 1%-го рівня значущості (табл. 2).

Таблиця 2

### Узагальнені показники мисленнєвої діяльності досліджуваних під час розв'язання графічних кінематичних задач

Назва показника	Усереднені групові оцінки			Значущість різниці розподілу оцінок у групах (критерій $\chi^2$ )
	Група 1	Група 2	Група 3	
Словесна готовність розв'язувати нові задачі	9,511	10,490	9,890	2,511
Вивчення умов задачі	26,93	30,19	32,00	36,277 ( $p < 0,01$ )
Розуміння умов задачі	84,81	89,98	93,98	17,003 ( $p < 0,01$ )
Породження задуму	46,89	49,48	52,69	15,683 ( $p < 0,05$ )
Розв'язання задачі та його перевірка	27,20	29,50	32,45	33,386 ( $p < 0,01$ )
Емоційне ставлення до процесу розв'язування задач	28,99	29,14	31,52	6,445
Інтелектуально-вольова активність суб'єкта	37,58	39,54	42,15	15,662 ( $p < 0,05$ )
Результативні показники розв'язку задач	41,85	50,27	55,52	56,117 ( $p < 0,01$ )
Застосування прийомів і тактик творчого мислення (аналогій, реконструкцій тощо)	36,03	39,59	43,20	29,576 ( $p < 0,01$ )
Стратегіальна організація мислення	118,02	130,75	137,78	41,021 ( $p < 0,01$ )

Нами не виявлено значущої різниці між групами в цілому за емоційним ставленням до процесу розв'язування задач і «словесною готовністю». Очевидно, що коливання в групі 2 часткових показників, сума яких і складає ці загальні показники, і призвело до нівелювання в цілому різниці. Досліджувані з середнім рівнем творчого потенціалу проявляли негативні емоції, фрустраційні реакції, вербальні реакції самовиправдання під час розв'язання задач, особливо на його початку, і, навпаки, виражали позитивні емоції після його закінчення. Обдаровані, навпаки, спочатку словесно поводитись більш стримано, ніж представники групи 2 (показник «словесна готовність»), а, вивчивши умови задачі, з ентузіазмом брались за розв'язання складної задачі (частковий показник «емоційна готовність»).

Як у словесному розв'язанні задач, так і під час графічно-художньої діяльності (методика «Дев'ять клітинок») обдарованим притаманна цілісність, стратегічність мисленнєвого процесу. Структурні елементи художніх сюжетів – задум, розвиток подій, кінецька – мають характеристики наративності, логічної вивіреності, завершеності, новизни та оригінальності змісту.

Різні групи досліджуваних регулярно демонструють різний ступінь стійкості вияву креативності в різних умовах діяльності під впливом настанови на оригінальність мислення і без неї: учні з низьким рівнем творчого потенціалу – стійкість низького рівня прояву всіх показників мислення; учні з середнім рівнем – нестійкість оригінальності, особливо в розрахунку на одиницю їх мисленнєвої продукції, та відносну стійкість суто кількісних показників відповідей; обдаровані, навпаки, – нестійкість кількості та стійкість оригінальності окремого продукту (або середньої оригінальності). Це відбувається завдяки дії внутрішніх настановлень учнів, коли здібні більш чітко слідують настановам інструкції, а обдаровані ж більш вільні щодо їх виконання і орієнтуються на творчі цінності, що нами було доведено раніше. Обдаровані в більшості діагностичних ситуацій виявляють високі показники творчого процесу, досліджувані з середнім рівнем творчого потенціалу – тільки за умови актуалізації їх творчої мотивації іншими, тобто соціального оточення.

Отже, цілісність мисленнєвого процесу, його послідовність, логічність, автономність, які забезпечуються стратегіями мислення, відносна незалежність вияву творчості від зовнішніх стимулів, стійкість у різних умовах діяльності, що характеризує творче настановлення, характерні для обдарованих.

**Когнітивний рівень** характеризується індивідуальними стилями опрацювання інформації, гнучким їх використанням, адекватністю відбиття змістів інформації. Цілісність мисленнєвого процесу обдарованих є причиною наявності в них порівняно з іншими групами досліджуваних більшої кількості тактик, операцій творчого мислення, їхньої вищої складності (аналогізування; «матеріального», «символічного» комбінування за структурою, функціями; реконструкції тощо). Вони гнучко використовують академічні знання під час розв'язання «побутових» задач, і, навпаки, повсякденні знання – в суто академічних (вияв творчого настановлення).

Загальні особливості когнітивних стратегій «видобування» творчого продукту в обдарованих виявляються в тому, що вони насамперед продукують якісні, оригінальні відповіді. Порівняно з ними учні, які мають середній рівень творчого потенціалу, орієнтуються на вияв кількісних показників мислення, а вже потім – на його якість, оригінальність. Причина вияву таких стратегій детермінується внутрішніми настановленнями учнів, їх мимовільною орієнтацією на різні смисли, які містяться в інструкціях методик (подачі досліджуваним певної кількості з певною якістю відповідей), різним розумінням оригінальності мислення людини. Це вказує на особистісну опосередкованість когнітивного рівня вияву стратегій в обдарованих, інтеграцію рівнів їхньої саморегуляції та активності.

На противагу соціальним стимулам творчої діяльності (зовнішнім настановам) специфіка змісту стимульних завдань, їх різна «дивергентність», навпаки, більшою мірою відображаються на рівнях вияву оригінальності окремого продукту діяльності обдарованих, меншою – досліджуваних з низьким рівнем творчого потенціалу, ще меншою – з середнім. На це яскраво вказує більш виражена в обдарованих порівняно з іншими групами досліджуваних динаміка, різниця рівня від завдання до завдання показника оригінальності в розрахунку на одиницю продукції.

Отже, обдаровані в процесі творчої діяльності насамперед звертають увагу на властивості фізичного об'єкта, які є стимулами розгортання дії дивергентного мислення, а вже потім – на зовнішні настанови. Вони більш точно та глибоко відображають зміст інформації, за

власної ініціативи об'єднують в єдине ціле розрізнені компоненти інформації, що кваліфікується нами як вияв творчого настановлення в сприйнятті інформації.

Представники групи обдарованих мали різні види здібностей, але вони виявили спільні властивості діяльності, а саме: стратегічність мислення і творче ставлення до змісту діяльності. Ці властивості становлять загальні складові обдарованості. Високий рівень вияву креативності в такій її характеристиці, як оригінальність окремого продукту мислення не залежить від виду обдарованості (математичної, філологічної та ін.). Це свідчить про особистісну опосередкованість когнітивного рівня стратегій мислення обдарованих. Разом з тим представники різних видів обдарованості в процесі мисленевої діяльності продукують різну кількість нових ідей.

Досвід використання традиційних тестів креативності в новій модифікації їх застосування шляхом порівняння показників креативності в умовах діяльності, які різною мірою орієнтують досліджуваних на вияв оригінальності мислення, вказує на можливість діагностики когнітивно-особистісних компонентів творчого потенціалу людини, її обдарованості. Виконання тесту П. Торренса старшокласниками та педагогами показало різну стійкість їх креативності (табл. 3).

Таблиця 3

**Результати виконання парних і непарних завдань  
тесту П. Торренса з різними настановами педагогами та учнями ліцею**

Завдання тесту Торренса	Усереднені показники		
	Оригінальність	Розробленість	Гнучкість
Виконання завдань педагогами			
Непарні	7,78	0,73	4,12
Парні	7,71	0,40	4,13
Значущість різниці ( <i>U</i> -критерій)	1737,0	1446,5 ( $\rho < 0,05$ )	1780,0
Критичні значення <i>U</i> -критерію Манна-Уїтні: $U_{кр} = 1486$ ( $\rho \leq 0,05$ ), $U_{кр} = 1356$ ( $\rho \leq 0,01$ ), $n = 60$			
Виконання завдань учнями ліцею			
Непарні	7,07	1,22	3,82
Парні	8,72	0,86	3,93
Значущість різниці ( <i>U</i> -критерій)	630,5 ( $\rho < 0,01$ )	842,5	870,0
Критичні значення <i>U</i> -критерію Манна-Уїтні: $U_{кр} = 770$ ( $\rho \leq 0,05$ ), $U_{кр} = 688$ ( $\rho \leq 0,01$ ), $n = 44$			

Професійна діяльність педагогів, наявність в ній організаційних форм, які створюють можливості підвищувати власну кваліфікацію, дають підстави вважати цю соціальну групу порівняно з іншими групами населення такою, що має уже сформоване ставлення до інтелектуальної діяльності. Педагоги не виявили відчутного зростання за показником оригінальності під час виконання парних завдань із творчою настановою порівняно з непарними, які виконувались з нейтральною інструкцією, а от учні – виявили. Разом з тим учителі та учні не відрізнялись між собою за рівнями креативності майже за всіма показниками, як у виконанні завдань без настанови на оригінальність, так і з нею (окрім гнучкості, під час виконання завдань без настанови).

Диференціація учнів на умовні групи за рівнем їхнього творчого потенціалу відповідно до експертних оцінок виявила найбільшу стійкість оригінальності мислення у висококреативних досліджуваних (табл. 4). Середньокреативні продемонстрували найбі-

льше і єдине серед інших показників та груп статистично значуще зростання оригінальності на 2,09 балів ( $G_{emt} = 4$ ,  $n = 21$ ,  $G_{кр} = 6$  ( $\rho \leq 0,05$ ),  $G_{кр} = 4$  ( $\rho \leq 0,01$ )).

Таблиця 4

### Рівні прояву креативності учнів, які мають різні рівні експертних оцінок

Експертні оцінки, бали	Оригінальність			Розробленість			Гнучкість		
	Непарні завдання	Парні завдання	Різниця рівнів	Непарні завдання	Парні завдання	Різниця рівнів	Непарні завдання	Парні завдання	Різниця рівнів
0 – 4	7,13	8,59	1,47	1,56	1,28	-0,28	3,69	3,81	0,13
5 – 7	6,80	8,89	<b>2,09</b>	1,27	0,77	-0,50	3,86	3,86	0,00
8 – 10	7,92	8,42	0,50	0,08	0,08	0,00	4,00	4,50	0,50

Отже, результати дослідження свідчать на користь використання запропонованої нами процедури виконання тесту П. Торренса, коли аналізується типологія вияву креативності в умовах діяльності, які різною мірою регламентують актуалізацію творчого потенціалу особистості.

## ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми показників обдарованості: показано, що інтеграція когнітивних і особистісних компонентів творчого потенціалу є умовою цілісної актуалізації обдарованості, функціонування внутрішніх психологічних механізмів її інтелектуальної саморегуляції та активності, а, отже, є психологічним критерієм її визначення; доведено, що стратегіальна організація мислення в таких її виявах, як стратегія творчого мислення і творче настановлення, становить показник обдарованості, в якому відображаються як когнітивні, так і особистісні її характеристики. На основі узагальнення результатів теоретичного та емпіричного дослідження сформульовано такі висновки:

1. У вияві та розвитку обдарованості порівняно зі здібностями зростає роль особистісних феноменів, які інтегрують у єдину цілісність когнітивні та мотиваційні компоненти творчого потенціалу особистості. Поширене в психології уявлення про високі рівні розвитку окремих психічних процесів і компонентів індивідуального потенціалу людини як показників обдарованості не може претендувати на цілісність її розуміння та валідність визначення. Інтеграція компонентів потенціалу індивіда створює психічні утворення, які виявляються в таких його когнітивно-особистісних характеристиках, як мотиваційне ставлення до змісту знань та діяльності, інтелектуальна організація мислення, що забезпечує становлення та розвиток обдарованості, її творчі досягнення. Ці характеристики є загальними складовими обдарованості, а інтеграція компонентів творчого потенціалу особистості становить критерій її визначення. Характеристики загальних складових обдарованості містять її базові показники.

2. Стратегіальна організація мислення, ширше – свідомості, у таких її виявах, як творча стратегія і творче настановлення, є одним із психологічних феноменів, який відображає когнітивно-особистісні властивості обдарованості.

Інтеграція пізнавальних і особистісних властивостей індивіда в стратегіальній організації мислення, цілісність у взаємодії компонентів індивідуального потенціалу вка-



зують на високу інтелектуальну саморегуляцію та активність особистості, свідчать про її системні властивості.

Творча стратегія мислення виконує функції організації інформації, управління мисленням, об'єднує в єдине ціле його етапи, що сприяє появі більшої кількості креативних операцій та оригінальних продуктів діяльності. Творче настановлення є готовністю особистості діяти творчо та оригінально в умовах діяльності, які не визначаються зовнішніми настановами соціального оточення. Творча стратегія і творче настановлення становлять емпіричні вияви інтелектуальної саморегуляції та творчої активності особистості, є показниками обдарованості.

3. Творчі стратегії та настановлення обдарованих мають певні ієрархічні рівні їх функціонування.

*Когнітивний* рівень виявляється в більших порівняно з іншими групами досліджуваних диференційованості, специфічності, оригінальності відбиття змісту стимульних понять різного рівня дивергентності, об'єднанням у єдине ціле різних смислів, що містять стимули, гнучкості використання різноманітних прийомів і тактик творчого мислення. Обдаровані демонструють насамперед вияв високої оригінальності в розрахунку на одиницю продукції. Учні, ідентифіковані нами як такі, що мають середній рівень творчого потенціалу, проявляють протилежні стратегії мислення: орієнтацію на вияв кількісних показників мислення, а не його оригінальність.

*Суб'єктний* рівень творчої стратегії виявляється в інтелектуальній регуляції, а саме: у наявності плану дій, провідної ідеї в розв'язанні задачі, послідовності, зв'язності та цілісності мислення, перетворенні невизначеної проблемної ситуації в структуровану та визначену, регулюючій ролі задуму. Творче настановлення на цьому рівні виявляється в незалежності високого рівня оригінальності мислення в розрахунку на одиницю продукції від зовнішніх, соціально опосередкованих настанов та виду обдарованості, його стійкості в різних умовах діяльності.

*Особистісний* рівень стратегіальної організації мислення виявляється в позитивному ставленні до нових, невизначених завдань, потребі до визначити їх і перетворити на творчі, стабільності високого рівня творчості в основних сферах життєдіяльності конкретної людини, його незалежності від специфіки завдань, а також в узгодженості свідомого, ціннісного та мимовільного, спонтанного функціонування творчих стратегій і настановлень.

Ієрархія рівнів вияву стратегіальної організації мислення, їх координованість, несуперечливість дії, відносна незалежність, стійкість і стабільність її показників надають право ідентифікувати цей феномен як особистісну властивість обдарованої людини. Інтелектуальна організованість, творча активність стали дійсно рисами обдарованої особистості, перейшли на рівень мимовільного, автоматичного функціонування, акумулювали характеристики особистісних ставлень.

4. Процес виявлення обдарованості має відбуватись не за комплексом одновимірних показників із застосуванням набору методик, які механічно поєднують компоненти творчого потенціалу, а з урахуванням синтетичних проявів обдарованості; не тільки через діяльність, а й у прояві власної спонтанної творчої активності людини, з моделюванням різноманітних потенційних ситуацій реальної поведінки, які цілісно відображають її особистість.

Отже, єдність когнітивних і особистісних компонентів творчого потенціалу людини становить критерій обдарованості, а стратегіальна організація мислення в таких її виявах, як творча стратегія мислення і творче настановлення – її показник.

Необхідні подальші дослідження з метою поглиблення змісту та практичного застосування отриманих результатів, а саме: використання когнітивно-особистісних характеристик обдарованості в прогнозі її продуктивного розвитку, встановленні особистих критеріїв регуляції мисленнєвого процесу обдарованих осіб, розробленні інших принципів конструювання діагностичних ситуацій, які б виявляли когнітивно-особистісні характеристики індивіда та цілісно відображали особистість, що має високий творчий потенціал.

### СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чорна Л. Г. Творча спрямованість особистості в структурі загальної обдарованості / Л. Г. Чорна // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: наук. записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2000. – Вип. 20. – Ч. 2. – 211–219.
2. Чорна Л. Г. Стратегії творчого мислення в структурі обдарованості / Чорна Л. Г. // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології АПН України ім. Г. С. Костюка / за ред. Максименка С. Д. – К. : Вид-во «Любіть Україну», 2000. – Т. 1, ч. 2. – С. 29–34.
3. Чорна Л. Г. Обдарованість і творчість у життєвих ситуаціях: теорія та практика їх взаємодії / Л. Г. Чорна // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 9–10. – С. 87–91. – 2003. – № 1. – С. 67–71.
4. Чорна Л. Г. Творчі мовленнєві здібності та їх вияв у старшому шкільному віці / Л. Г. Чорна // Актуальні проблеми сучасної української психології: наук. записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Нора-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 406–418.
5. Чорна Л. Г. Ціннісні орієнтації старшокласників із різним рівнем академічних досягнень / Л. Г. Чорна // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Нора-прінт, 2004. – Вип. 24. – С. 341–352.
6. Чорна Л. Г. Обдарованість, її загальні та спеціальні складові / Л. Чорна // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія. зб. наук. праць – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – № 6 (30). – Ч. II. – С. 125–134.
7. Чорна Л. Г. Стратегіальна організація мислення як показник обдарованості / Чорна Л. Г. // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості: зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 12, вип. 2. – С. 245–253.
8. Чорна Л. Г. Психологічні особливості становлення, розвитку та прояву обдарованості / Чорна Л. Г. // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Вип. 35. – С. 610–617.
9. Чорна Л. Г. Поняття стратегії мислення в психології / Чорна Л. Г. // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 12, вип. 3. – С. 300–307.

10. Чорна Л. Г. Творче настановлення особистості: природа, структура, функції / Л. Г. Чорна // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 3. – С. 66–72.
11. Чорна Л. Г. Когнітивно-особистісні складові обдарованості: досвід теоретичного та емпіричного дослідження / Л. Г. Чорна // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, В. Д. Потапової. – К. : Гнозис, 2008. – Т. ХУ, ч. 2. – С. 396–406.
12. Чорна Л. Г. Модифікація інструкцій та тестових завдань методик як чинник виявлення ресурсів творчого потенціалу індивіда / Л. Г. Чорна // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: ВД «Троя», 2008. – Вип. 36. – С. 364–374.
13. Чорна Л. Г. Особливості прояву стратегій творчого мислення в обдарованих старшокласників / Л. Г. Чорна // Стратегії творчої діяльності: школа В.О.Моляко / за ред. В. О. Моляко. – К. : Освіта України, 2008. – С. 501–550.
14. Чорна Л. Г. Теоретичні та методичні підходи сучасної психології до процесу виявлення обдарованості / Л. Г. Чорна // Творчість в технології виховання та навчання: зб. наук. праць. – Київ – Запоріжжя, 1998. – Вип. 9. – С. 25-30.
15. Чорна Л. Г. Мотивація в структурі обдарованості: вступ до проблеми / Лідія Чорна // Професійна творчість: проблеми і пошуки: зб. наук. праць. – Київ – Запоріжжя, 1999. – Вип. 16, ч. 1.: Шляхи розвитку здібностей у дітей дошкільного віку / наук. ред. Крутій К. Л. – С. 215–220.
16. Чорна Л. Г. Творча спрямованість особистості: теоретичні підходи / Л. Чорна // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць / відп. ред. Т. І. Сущенко. – Київ – Запоріжжя, 1999. – Вип. 14. – С. 81–86.
17. Чорна Л. Г. Біографічний метод у дослідженні обдарованості / Л. Г. Чорна // Обдарована дитина. – 1999. – № 1. – С. 10–14. – № 2. – С. 24–27.
18. Чорна Л. Г. Робота практичного психолога з батьками обдарованих дітей / Чорна Л. Г. // Обдарована дитина. – 1999. – № 5. – С. 28–33.
19. Чорна Л. Г. Психологічне забезпечення розвитку творчих здібностей учнів / Чорна Л. Г. // Обдарована дитина. – 2001. – № 2. – С. 42–46.
20. Чорна Л. Г. Системний підхід у дослідженні обдарованості: актуальність проблеми / Л. Г. Чорна // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 35-річчю наук. та пед. діяльності С. Д. Максименка, (17–18 груд. 2001 р., м. Київ). – К. : Міленіум, 2002. – Т. 1. – С. 389–394.
21. Чорна Л. Г. Теоретична модель вікових проявів творчого потенціалу індивіда / Л. Г. Чорна // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки: матеріали Всеукр. наук.- практич. конф. [«Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність»]. – К. : Либідь, 2006. – С. 246–252.
22. Чорна Л. Г. Визначення особливостей творчого мислення учнів із різною академічною успішністю / Чорна Л. Г. // Обдарована дитина. – 2008. – №2. – С. 14–22.
23. Чорна Л. Г. Вияв мисленнєвих настановлень особистості за допомогою класичних тестів креативності / Чорна Л. Г. // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Тематичний випуск № 1. Креативність і творчість / відп. ред. І. П. Маноха. – К. : Гнозис, 2009. – С. 148–156. – (Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка»).

## АНОТАЦІЯ

**Чорна Л. Г. Стратегіальна організація мислення як показник обдарованості.**  
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми показників вияву обдарованості. Показано, що інтеграція когнітивних і особистісних компонентів творчого потенціалу становить умову цілісної актуалізації обдарованості, функціонування внутрішніх психологічних механізмів її інтелектуальної саморегуляції та активності, а, отже, є психологічним критерієм її визначення. Стратегіальна організація мислення в таких її виявах, як стратегія творчого мислення і творче настановлення, становить показник обдарованості, в якому відображаються як когнітивні, так і особистісні її характеристики. Умовно в творчих стратегії і настановленні обдарованих можна виокремити три рівні їх вияву, які забезпечують:

- на особистісному рівні – реалізацію потреби перетворити недостатньо визначене завдання в структуроване й визначене; позитивне ставлення обдарованих до нових завдань; незалежність вияву творчості від специфіки завдань, які презентують основні сфери діяльності та відповідно творчості людини; узгодженість свідомих творчих ставлень особистості з мимовільним, спонтанним виявом оригінальності мислення;
- на суб'єктному рівні – стійкість та незалежність вияву оригінальності мислення від зовнішніх, соціально опосередкованих, настанов мислення; регулюючу роль задуму в цілісності, послідовності мисленнєвого процесу;
- на когнітивному рівні – точність і глибину відображення змісту інформації про властивості об'єктів довкілля; орієнтацію на продукування насамперед оригінальних відповідей, а не на їх кількість.

*Ключові слова:* обдарованість, критерії та показники обдарованості, стратегія творчого мислення, творче настановлення.

## АННОТАЦИЯ

**Черная Л.Г. Стратегическая организация мышления как показатель одаренности.** – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии.- Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2010.

В диссертации приведено теоретическое обобщение и новое решение проблемы показателей проявления одаренности. Показана недостаточность понимания одаренности, которое основывается на возрастании количественных показателей по сравнению со способностями компонентов умственного потенциала индивида, а также высотой его социальных достижений.

Интеграция когнитивных и личностных компонентов творческого потенциала составляет условие целостного проявления одаренности, функционирования внутренних психологических механизмов ее интеллектуальной саморегуляции и активности, и, следовательно, есть психологическим критерием ее определения. Стратегическая организа-

ция мышления в таких ее проявлениях, как стратегия творческого мышления и творческая установка, есть показателем одаренности, в котором отображаются как когнитивные, так и личностные характеристики одаренности. Условно в творческих стратегии и установке можно выделить три уровня их проявления, на которых они обеспечивают:

- на личностном уровне – реализацию потребности создать из недостаточно определенной задачи структурированную и определенную; позитивное отношение одаренных к новым заданиям; независимость выявления творчества от специфики задания, от презентации этими заданиями основных сфер деятельности и соответственно творчества человека; согласованности сознательных творческих отношений личности с непроизвольным, спонтанным, подсознательным выявлением оригинальности мышления;
- на субъектном уровне – стойкость и независимость выявления оригинальности мышления от внешних, социально опосредованных, установок; регулирующую роль замысла в целостности, последовательности, непротиворечивости мыслительного процесса;
- на когнитивном – адекватность и глубину отображения содержания информации о свойствах объектов окружающего мира; объединение в целостные гештальты содержаний и смыслов разрозненных ассоциаций; ориентацию на продуцирование в первую очередь оригинальных ответов, а не на их количество; гибком использовании разнообразных приемов и тактик творческого мышления.

Одаренные лица, принимавшие участие в исследовании, имели различные виды способностей, но они продемонстрировали общие свойства их творческой деятельности: стратегичность мышления и творческое отношение к ее содержанию. Высокие уровни проявления креативности в ее главной характеристике как новизна, оригинальность отдельного продукта мышления не зависят от вида одаренности (математической, филологической и т.п.). Вместе с тем представители разных видов одаренности продуцируют различное количество ответов.

Интегральность, целостность, согласованность выявления различных уровней стратегической организации мышления, стойкость, автономность, стабильность выявления оригинальности мышления указывают на системный характер свойств одаренности.

Опыт использования графического теста креативности П. Торренса в новой модификации его использования с целью выявления установок мышления индивида указывает на возможность диагностики когнитивно-личностных компонентов творческого потенциала личности, ее одаренности. Сравнение результатов выполнения непарных и парных заданий с инструкциями, которые не содержат и содержат внешнюю установку на оригинальность мышления, старшеклассниками (учащимися лицея) и педагогами выявило различную устойчивость оригинальности мышления этих разных когорт испытуемых. Так, педагоги, которые в силу своих профессиональных и возрастных особенностей имеют сформированное отношение к интеллектуальной деятельности, не показали значимого увеличения оригинальности во время выполнения заданий с креативной установкой по сравнению с выполнением аналогичных заданий без нее. Учащиеся же лицея имели значимое возрастание данного показателя. Необходимо отметить, что старшеклассники и педагоги не отличаются между собой уровнями оригинальности в выполнении заданий как без установки, так и с ней. Дифференциация учащихся согласно экспертным оценкам их творческого потенциала показала наибольшую независимость от внешних инструкций выявления оригинальности в высококреа-

тивных учащихся. Учащиеся со средней креативностью продемонстрировали наибольшее статистически значимое возрастание оригинальности, что свидетельствует о ее неустойчивости и в целом о несформированности их интеллектуальных отношений. Данные результаты свидетельствуют о необходимости учета в процессе изучения одаренности не только уровня ее креативности, но и типологии ее проявления в различных условиях деятельности, которые в различной степени регламентируют действие внутренних и внешних детерминант ее актуализации.

*Ключевые слова:* одаренность, критерии и показатели одаренности, стратегия творческого мышления, творческая установка.

## SUMMARY

**Chorna L. The strategic thinking organization as an indicator of giftedness.** – Manuscript.

The dissertation on a scientific degree of a Candidate of Psychological Sciences on speciality 19.00.01 – The General Psychology, The History of Psychology. –Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2010.

The dissertation presents the theoretical underpinnings as well as a new method for solving the problem to identify the characteristics of giftedness. The integration of the individual and cognitive components in the developing creative potential creates the conditions to identify the criteria of general perception of giftedness as well as the psychological mechanism of its intellectual activity and self-regulation. The strategic thinking organization would be the indicator of giftedness that reflects cognitive and individual features by exposing creative-thinking strategies and creative sets. Conventionally, there are three levels of both creative strategies and creative sets such as individual, subject and cognitive level. We point out that strategic thinking organization of a gifted person provides:

- at a personality level – the positive attitude to new tasks; the need for transforming the unclear task into a definite and structural one, the ability to show creativity regardless to the task specification, which present basic vital function' spheres and accordingly people creativity, the consistency between conscious creative thinking and involuntary unconscious process of original thinking;
- at a subject level – the firmness and independence of original thinking from external thinking set mediated by social processes; the regulatory role of general project in the sequence of thinking process;
- at a cognitive level – the ability to receive adequate in-depth informational about characteristic of objects; the primary orientation for original answers rather than to the number of answers.

*Key words:* giftedness, criteria and indication of giftedness, the strategy of creative thinking, creative set.

Підписано до друку 22.04.2010 р. Формат60x90/16  
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.  
Ум.друк.арк. 0,9. Обл-вид.арк. 0,9. Тираж 100. Зам. 22.

Віддруковано СПД «Горбачов С.І.»  
69041, м. Запоріжжя, вул. Кремлівська, 65-197.  
Тел.: +38 050 446-02-33, e-mail: sivangor@gmail.com